

JAN SEDLÁČEK

**OHLAS MILLSOVA DÍLA *SOCIOLOGICKÁ IMAGINACE*
V ČESKÉ A POLSKÉ SOCIOLOGII ŠEDESÁTÝCH LET
20. STOLETÍ**

Hlavním podnětem pro napsání tohoto článku mi bylo nové české vydání Millsovy *Sociologické imaginace* [Mills 2002]. Původně jsem chtěl o ní napsat recenzi stať, v níž bych se v poněkud širších souvislostech zamyslel nad tím, do jaké míry může být zajímavá a inspirativní i dnes, téměř půlstoletí poté, co poprvé v USA vyšla. Zároveň jsem považoval za nezbytné a vhodné upozornit, v jakém kontextu se Millsovo dílo ocitlo a jak bylo hodnoceno u nás a pro srovnání i v Polsku v šedesátých letech, která byla z hlediska vývoje sociologie v obou těchto zemích tak významná. Tato část, která měla být pouhým úvodem ke zmíněné recenzi, se však nakonec natolik rozrostla, že z ní vznikl samostatný text. Dovoluji si jej uveřejnit především proto, že snad může do určité míry přispět k tomu, aby mladší generace našich sociologů, která díky novému českému vydání má nyní k četbě *Sociologické imaginace* snadnější přístup, mohla porovnat její přijetí v našem a polském prostředí ve zmíněném období s tím, jak se jí toto dílo jeví dnes. Domnívám se, že takové srovnání může být z mnoha hledisek nejen zajímavé a poučné, ale i inspirující k úvahám o osudech významných sociologických děl v různých etapách vývoje sociologie i v různých národních sociologiích.

Když začátkem roku 1968 vyšel český překlad *Sociologické imaginace* [Mills 1968] poprvé, nebyl u nás její autor postavou neznámou. Již o dva roky dříve jsme si mohli v češtině přečíst jeho rozsáhlé dílo *Mocenská elita* [Mills 1966]. Avšak patrně vůbec první podrobnější informaci o Millsovi z pera českých autorů obsahovala Klofáčova a Tlustého *Soudobá sociologie I* [Klofáč, Tlustý 1965]. Tato informace stojí za zmínku mimo jiné i proto, že interpretace některých Millsových názorů, kterou v ní nacházíme, vyvolala dosti zásadní nesouhlas Lubomíra Sochora [Sochor 1968], autora doslovu k výše uvedenému vydání *Sociologické imaginace*.

Klofáč a Tlustý věnovali Millsovi pozornost na dvou místech své práce, a to ve třetí části nazvané Teorie konfliktu v kapitole *Dialektika a funkcionalismus*, kde referují o *Sociologické imaginaci*, a ve čtvrté části Problémy stratifikace a třídní struktury v kapitole *Soudobé pojetí elity moci*, kde se zmiňují o *Mocenské elitě*.

Klofáčovy a Tlustého názory na *Sociologickou imaginaci* jsou velmi kritické [viz Klofáč, Tlustý 1965: 276–278]. Jejich výhrady k této knize lze shrnout do sedmi bodů:

1. Považují za přinejmenším přehnaný Millsův názor, že soudobá sociologie (zejména akademická) je lhostejná vůči takovým klíčovým otázkám, jako je celková struktura existující společnosti, kde se nacházíme v celkovém vývoji lidstva a jaký je soudobý člověk. Uznávají však, že tyto otázky se už dnes opravdu nekladou a neodpovídá se na ně s dřívější všeobecností, neboť ta se stala většinou prázdnou frází a zatěžuje i práci Millsovu. Místo toho je podle nich daleko potřebnější budovat postupně přesnější systém sociologických kategorií i pojmů a zkoumat jednotlivé specifické problémy, aby mohla být na základě rozsáhlých výzkumů vytvářena, doplňována a ověřována teorie.
2. Vytýkají Millsovi, že se u něho neustále setkáváme s literárními paradoxy, mnohoznačnými povšechnými prohlášeními, frázemi o „odcizení“ a „sebeodcizení“, které jsou banální, protože neobsahují podrobnější rozbor.
3. V Millsově díle podle nich narážíme na samozřejmosti, které jsou vydávány za hluboké objevy, jako by před Millsem nic neexistovalo.
4. Na kritice Parsonse autorům vadí, že Mills mu vytýká spíše to, co neudělal, než aby rozebral to, co si Parsons kladl za úkol, přičemž tak Mills činí z hlediska obecných proklamací o významu sociologie pro člověka.
5. Nepovažují za správné, že Mills pod společné označení „abstraktní empiricismus“ řadí značně rozdílné sociology (Lundberga, Stouffera, Dodda, či Lazarsfelda) a kritizuje je ze stanoviska, které je podle nich velmi konzervativní a které může být chápáno jako paušální odmítnutí sociologického výzkumu. Klofáč a Tlustý jsou přesvědčeni, že ve skutečnosti je stále jedním z hlavních nedostatků sociologie jako vědy málo rozvinutý konkrétní výzkum sociálních jevů, daleko méně organizovaný a podporovaný, než je tomu v přírodních vědách.
6. Autorům se zdá, že proti nihilisticky zkritizované sociologii staví Mills emotivní a literárně vybroušené obecné teze a požadavky, které postrádají přesnost a jasnost, které nejsou rozvedeny a systematizovány a které velmi málo vyhovují požadavkům vědeckosti. Požadavky na sepětí teorie se životem považují za správné, byly však už vytyčeny mnoha Millsovými předchůdci i současníky a samy nic nevyřeší.
7. Millsově knize také neprospívá nekonkrétnost v rozboru kritizovaných tendencí, a tudíž i určitá žurnalistická povrchnost.

Svoji kritiku Klofáč s Tlustým uzavírají tvrzením, že musejí brát Millsova prohlášení s rezervou.

Kniha *Soudobá sociologie I* vyšla na konci roku 1965. Krátce nato, začátkem roku 1966, byl vydán český překlad *Mocenské elity* s předmlouvou Miroslava Jodla [1966]. I když zmíněná předmluva je zaměřena pochopitelně hlavně na problematiku elit, vývoje jejího teoretického zpracování a místo Millsovy práce v něm, její autor se alespoň okrajově zmínil i o *Sociologické imaginaci* a zejména o tom, jak její obsah přispěl k celkové charakteristice Millsova myšlenkového profilu.

Jodlův přístup k hodnocení Millse, ačkoli ani ten nepostrádá některé kritické připomínky, se od Klofáčova a Tlustého výrazně liší. To, co oni považují za Millsovy nedostatky, Jodl naopak vyzvedá. Zdůrazňuje Millsův humanismus a šíří jeho zájmů, kterou neváhá nazvat renesanční, považuje za přednost. Pozitivně hodnotí i jeho vášeň, s níž se vrhá na nejhavější problémy své současnosti, a také to, že ve století vyhraně-

né specializace dokázal zaujmout postoj ke klíčovým teoretickým otázkám. Oceňuje jeho pojetí angažované vědy, díky němuž bojoval proti myšlenkovým stereotypům a mýtům, které zkreslují či zamlžují vědomí člověka o jeho sociální pozici a o stavu společnosti, v níž žije. V Millsových pracích nachází promyšlenou kontinuitu, jež působí dojmem cílevědomého vědeckého plánu. Zdůrazňuje, že Millsovi nemohla stačit koncepce, která v sociologii vidí pouze souhrn poznatků o fungování společenské mašinerie určený pro zaměstnavatele sociologů jako prostředek manipulování se společností, a že tento autor právě zejména v *Sociologické imaginaci* volá po sociologii, která by měla význam pro kvalitu života naší doby. Souhlasí s Millsovou kritikou Parsonsovy velké teorie, jež je ve svém jádru ryze liberalistická, svým dosahem a funkcí však vyhovuje spíše konzervativním postojům, protože zakrývá podstatu moci a staví se na stranu statu quo [viz Jodl 1966: 5–8].

Dříve než se budeme zabývat výše zmíněnou Sochorovou polemikou s Klofáčovým a Tlustého hodnocením základních myšlenek *Sociologické imaginace* a dříve než se pokusíme odpovědět na otázku příčin rozdílnosti těchto hodnocení, uvedeme pro srovnání, jak byl Mills v přibližně stejné době interpretován a oceňován některými polskými sociology. Toto srovnání se mi zdá být smysluplné ze dvou důvodů. Jednak proto, že hodnocení probíhalo v obdobném sociálním a politickém kontextu (i když kontext sociologický nebyl zdaleka tak obdobný vzhledem k bohatším tradicím polské sociologie, která měla v uvedené době za sebou již deset let obnoveného rozvoje). A za druhé proto, že jak zmínění čeští, tak oba polští autoři, které jsme si vybrali v dané tematice za reprezentativní, se jednoznačně hlásili k marxistickým východiskům. Nešlo však o marxismus zdogmatizovaný a z vulgarizovaný, ale o marxismus (jak se tehdy běžně říkalo) tvůrčí, chápaný jako otevřený myšlenkový systém. Oněmi dvěma polskými sociology, na něž se odvoláme, byli tehdy Zygmunt Bauman a Włodzimierz Wesolowski.

Bauman se věnoval podrobné analýze Millsova života a díla v rámci své rozsáhlé, více než šestisetstránkové práce *Vize lidského světa* s podtitulem *Studie o společenské genezi a funkci sociologie* z roku 1964 [Bauman 1964], která vyšla v roce 1967 také ve slovenském překladu. Učinil tak v její druhé části nadepsané *Vize společenského vědění*. Millsovy názory jsou zde rozebírány vedle tří dalších autorů, jejichž vize Bauman v dané době považoval pro sociologii za typické. Jde o Parsonse, který Baumanovi reprezentoval „kodifikovaný konzervatismus“, o G. Lundberga jako představitele „dehumanizace humanitních oborů“ a o A. Gramsciho, pro jehož přístup ke společnosti zvolil Bauman označení „sociologie v činnosti“. Mills v této čtveřici zastupuje „ideál angažované sociologie“.

Jakkoli Baumanova analýza Millsova díla vychází ze znalosti všech základních prací tohoto autora, z celé stati je zřejmé, že za nejpodstatnější jsou považovány názory vyslovené právě v *Sociologické imaginaci*. Je tomu tak proto, že *Sociologická imaginace* je nejen výkladem millsovské koncepce sociologie, ale že je v podstatě novou *Mocenskou elitou*, věnovanou ovšem analýze systému společenských vztahů uvnitř světa sociologů. Byla-li *Mocenská elita* demaskátorská, zcela nonkonformistické dílo zaměřené na problematiku struktury moci v USA, pak *Sociologická imaginace* znamená totéž, pokud jde o poměry panující v americké sociologii. Mills se v ní podle

Baumana dotkl mnoha věcí, které jeho sociologičtí kolegové považovali za „nejposvátnější“, dotkl se ctihodnosti a sebeuspokojení akademických institucí, šířícího se zvyku úřednické lhostejnosti a neutralismu. To ovšem pro Millse nezůstalo bez velmi citelných následků. Začal být některými svými kolegy označován za odrodilce, byl vystaven nechutné štvanicí. Mezi Millsovými kritiky se podle Baumana nechvalně vyznamenal např. S. Lipset [viz Bauman 1964: 300]. Je to o to překvapivější, že Mills na jednom místě *Sociologické imaginace* jmenuje Lipseta mezi těmi, kteří v oblasti studia průmyslových vztahů „vykonali skvělou práci“ [Mills 2002: 105]. I tyto okolnosti se částečně podílely na předčasné Millsově smrti na infarkt.

Ústředním problémem Millsova díla je podle Baumana souvislost lidských osudů s dějinami, determinace lidského života, rozsah svobody člověka ve společnosti a cesty zvětšení tohoto rozsahu, tj. problém souvislosti biografie s historií. Zatímco většina amerických sociologů si klade otázku, jak přizpůsobit lidské potřeby existující společenské skutečnosti, Mills hledal odpověď na otázku, jak přizpůsobit skutečnost lidským potřebám. Podle Baumana je to postoj aktivistický a reformátorský, je to úcta k objektivním zákonům, zbavená však poníženosti vůči nim, spojená s neochvějnou vírou v lidské možnosti zlepšování světa.

Z celého Millsova díla, ale zejména opět ze *Sociologické imaginace*, vyplývá, že sociologie měla pro Millse čtvero poslání:

1. Poslání společenské, tzn. že jediným smysluplným a pochopitelným motivem toho, proč se věnovat sociologii, byla pro něj touha po změně a snaha zlepšit svět.
2. Sociologie byla pro něj bojem, nikoli pouze badatelskou či literární činností. Bojem se zlem, zkostnatělostí, rutinou a morální apatií, s nespravedlností, se znásilňováním lidských práv, s útokem na humanistické hodnoty i s pokusy přeměnit člověka v „ochotného a usměvavého robota“.
3. Byla pro něj rovněž příkazem svědomí. Svědomí považoval za nejvyšší a nezpochybnitelné kritérium správnosti výběru otázek, jimiž se má sociologie zabývat. Má to být svědomí živé, jehož pulz je synchronizován s pulzem sociálních problémů a bojů, lidských konfliktů a starostí. Sociolog-klerk, jenž v rozporu se svým svědomím prodává své odborné vědění manipulátorům, kteří je využívají k tomu, aby organizovali lidské chování proti zájmům manipulovaných, porušoval základní příkazy své společenské role, podobně jako je znásilňoval sociolog zbavený svého svědomí. Role občana a sociologa se nedají oddělit a nesmějí se dostávat do konfliktu. Je to v podstatě jedna role.
4. Cílem sociologa je propagace hodnot, nikoli pouze prostředků, jak jich dosáhnout. Argument, že soudy o hodnotách nemohou být pravdivé ani nepravdivé, vůbec nedokazuje, že sociolog se hodnotami nemá zabývat. Přenášení práva volby hodnot na consensus omnium je v případě sociologa racionalizace konzervativního a oportunistického postoje, je součástí klerkovského pojetí sociologie jako zvědecké techniky sociálního manipulátorství. Sociolog se musí zabývat jak soudy o věcech, tak soudy o hodnotách. Sociolog, který zavírá oči před problematikou hodnot, nemůže plnit své poslání [viz Bauman 1964: 301–303].

Bauman považuje Millsovu myšlenku o souvislosti biografie a dějin za neobyčejně důležitou. Když totiž lidé tuto souvislost nevidí, když poruchy vlastního života připi-

sují přičinám tkvícím v nich samých (ve své osobnosti, charakteru a slabé vůli), pak výsledkem jejich frustrace je apatie, lhostejnost vůči širším společenským záležitostem, útek do vlastního já a odvrát od dějin. Jestliže se tyto postoje masově šíří, stává se společnost snadno manipulovatelnou těmi nemnohými, kteří uvádějí do pohybu silné mocenské instituce.

Bauman neváhá tuto Millsovu koncepci nazvat socioanalýzou, protože v ní spatřuje analogii psychoanalýzy. Jejím obsahem je návrh řešit nevědomý neklid lidí tím, že se objeví jeho základ v podobě životních společenských problémů. Objev tohoto základu je ale pouze počátek a podmínka jejich léčení, nikoli terapie sama [viz tamtéž: 305–306].

Kritizovaný stav sociologie připisuje Mills tomu, že její vývoj je začleněn do celkového vývoje společnosti, jehož hlavními charakteristikami jsou mj. odcizení mocenské elity a byrokratická institucionalizace základních oblastí společenského života. Obdobná situace je i v sociologii, včetně sociologie akademické. Zbyrokratizovaná politická a ekonomická mocenská elita, reprezentující vůči sociologům „společenskou objednávku“, dává sociologickým výzkumům podobu odpovídající jejím faktickým nebo domnělým potřebám. Podoba objednávky zase nepřímou určuje kritéria výběru sociologických kádrů. Namísto vědce 19. století (tzv. svobodného střelce) se objevuje nový typ sociologa, tj. funkcionáře zbyrokratizované instituce s hierarchickou mocenskou strukturou. *Sociologická imaginace* je tak podle Baumana také obžalobou těch, kteří životní hodnoty „staré“ sociologie odvrhli, nebo se jich lehkomyšlně vzdali.

Základní otázkou „staré“ sociologie navazující na klasické dědictví, kterou Bauman nazývá sociologií humanistickou, bylo, jak zajistit člověku co nejširší sféru svobody při volbě životních alternativ. Základní otázkou určující směr zájmů „nové“, nehumanistické (manipulátorské) sociologie je, jak nejúčinněji zorganizovat lidské chování a postoje žádoucím směrem.

Podle Baumana skutečnost, že „nová“ sociologie se tak horlivě snaží poskytnout moderní nástroje manipulace těm, kteří mají na manipulaci s lidmi zájem, vyvolává obavy mnoha osvícených myslí. Mills mezi nimi není osamocený. Za rafinovanými nástroji vědeckého „upravování“ lidského chování produkovány „novou“ sociologií se skrývá hrozba huxleyovské apokalypsy. Poznatky o skrytých mechanismech lidského chování a o způsobech jeho programování nejsou přece tím typem informací, který může být využit každým, kdo je získá. K tomu je kromě toho třeba mít věcné možnosti organizace lidského chování, ovládat mocenské instituce a být v čele správních aparátů. Stejně jako moderní technika zmařila šance drobné, individuální ekonomické iniciativy, moderní rafinované nástroje manipulace soustřeďují sociální inženýrství do rukou čelných představitelů nejmocnějších institucí a centralizované moci. Právě tato skutečnost nejvíce zneklidňuje ty, kteří s podezřením sledují triumfy „vědy o chování“, jež v praktických společenských podmínkách, nezávisle na intencích vědců, může fungovat jako „věda o manipulaci s lidským chováním“. Názor, že úspěchy „vědy o chování“ jsou stejným pozeňáním jak pro dělníka, tak pro jeho manažera, neuvěřitelně připomíná raně kapitalistickou ideologii, která se zalýká nadšením nad pokroky výrobní techniky a hlásá, že každý, kdo chce a bude se snažit, se může stát bohatcem [viz tamtéž: 325–326].

Mills byl podle Baumana představitelem angažované sociologie. Děsila ho vláda elity byznysu, armády a politiky soustřeďující ve svých rukou obrovskou moc, děsila ho také lhostejnost amerických, a nejen amerických dělnických funkcionářů necitlivých vůči lidskému příkoří i vůči válečnému nebezpečí, jež hrozí lidstvu. Byl přesvědčen, že z bludného kruhu vražedných intrik a syté stagnace mohou společnost vyvést pouze intelektuálové vůbec a sociologové zvláště. Ale ne tím, že si „umyjí ruce“, pokud jde o záležitosti tohoto světa, ale naopak tím, že se chopí hesel, ideálů a hodnot zrazených nebo opuštěných všemi silami, které dnes na společenské areně působí. Sociologové by se měli dožadovat navrácení prostředků masové komunikace, které jsou jejich pracovním nástrojem, a pomocí nich by měli vyzývat k boji, probouzet svědomí, bránit otravování ovzduší měšťáky, odhalovat intriky vedoucích činitelů byznysu i apatii odborových vůdců.

Ve svém pojetí role intelektuálů se však Mills podle Baumana nevyhnul bolestným problémům mnohokrát vytýkaným Mannheimovi. Zaprvé tomu, v důsledku jakého zázraku lze očekávat, že lidé až po uši ponoření do víru rozporných společenských tlaků budou najednou naslouchat čistému a nezištnému hlasu sociologů. A zadruhé, v důsledku jakého zázraku lze očekávat, že intelektuálové vůbec a sociologové zvláště se náhle zbaví všech vášní, emocí a omezení charakteristických pro „běžné lidi“. Jestliže byli svobodni až doposud, proč jejich pravda k lidem ještě nepronikla. A jestliže svobodní nebyli, jak se jimi stát ve světě, který se rychle institucionalizuje [viz Bauman 1964: 332–334].

Shrme-li tyto Baumanovy úvahy o Millsovi, můžeme konstatovat, že

1. Bauman pozitivně hodnotí a akceptuje Millsovo pojetí sociologie jako angažované vědy,
2. souhlasí s tím, že sociologie nesmí sloužit ekonomickým ani politickým vládcům tohoto světa k lepšímu ovládnutí chování podřízených lidí,
3. současná sociologie musí navazovat na vše pozitivní, co bylo typické pro tzv. sociologii tradiční, zejména na její úsilí o praktické ovlivňování společenské skutečnosti,
4. sociologové nemohou být lhostejní k využití výsledků své práce, musí se bránit jejich zneužití a zároveň se podílet na jejich uplatnění ve prospěch těch, kteří nedisponují mocenskými prostředky.

Obdobně převážně pozitivně hodnotil v 60. letech Millsovy názory a postoje také další významný polský sociolog Włodzimierz Wesołowski v obsáhlé dvaatřicetistránkové předmluvě k polskému překladu *Bílých límečků*, který vyšel roku 1965 [Wesołowski 1965]. Píše v ní, že i když Mills zemřel příliš brzy a nestačil zpracovat mnoho svých nápadů, ani uspořádat a rozvinout své teoretické návrhy, to, co vytvořil, je přínosem významným, zajímavým, majícím naději přetrvat i v budoucnosti [viz tamtéž: 9].

Wesołowski považuje Millse za výjimečnou postavu americké i světové sociologie. Na pozadí stále více profesionalizovaného sociologického prostředí vynikal šíří svých myšlenkových horizontů. Byl humanista, pro nějž sociologie nebyla pouze zaměstnáním, ale také povoláním. Disponoval mimořádným spisovatelským talentem a dosáhl toho, že jej četli nejen odborníci, ale také široká veřejnost. Okouzloval pestrým jazykem, živým stylem a výstižnými formulacemi. Jeho silnou zbraní byly hněv, sarkas-

mus a ironie. Ve svých knihách řešil problémy, které všichni znali, ale málokdo je uměl tak ostře a výstižně formulovat. Neváhal hledat příčiny jevů, stanovovat diagnózy a všechno to spojovat s velkou morální citlivostí. Chápal svoje psaní jako prostředek boje s jakoukoli sociální nespravedlností, zejména s tou, která je skrytá a kterou si dokonce plně neuvědomují ani její oběti. Za projevy nespravedlnosti soudobého světa, s nimž hlavně bojoval, považoval odcizení osobnosti v podmínkách relativního materiálního dostatku a stálý pocit jakési neurčité úzkosti doprovázející nevelký životní úspěch. Snažil se donutit průměrného Američana, aby se zamyslel nad tím, zda náhodou nepřipomíná voltairovského Panglose, který se domnívá, že žije v nejlepším z možných světů.

Mills byl podle Wesołowského dobře teoreticky připraven, což nelze říci o všech jeho amerických kolezích. Zároveň se věnoval i empirickým výzkumům a není vždy známo, že měl velkou úctu, a to k poctivé empirii. Snaha spojovat teorii s empirií je jedním z hlavních znaků jeho prací i jedním z postulátů, které uvědoměle vytyčoval [viz tamtéž: 9–10].

Sociologickou imaginaci spolu s úvodem k pozdějšímu dílu *Images of Man* považuje Wesołowski za základní díla, která nejlépe vypovídají o Millsově obecné orientaci. V Millsových úvahách o sociologii dominují podle Wesołowského dvě myšlenky: úcta ke klasikům sociologie a postulát plně se věnovat současnosti.

Význam klasiků je založen na druhu problémů, které je zajímaly, a na typu otázek, které neváhali klást, i když na ně často nemohli dát zcela jisté a vyčerpávající odpovědi. Jsou to problémy a otázky důležité dodnes. Týkají se struktury společnosti, dějin a biografie. Tato tematická trojčlenka se v Millsových teoretických úvahách neustále vrací a obsahuje ji každá jeho práce.

Hodnota klasiků spočívá však nejen v tom, že se soustředili na „správné“ problémy. Jejich význam překračoval rámec akademicky chápané vědy. Vhodná teoretická perspektiva, tj. to, že se zaměřovali na vztahy mezi strukturou společnosti, dějinami a biografií, byla základem toho, že tvořili velké ideje vysvětlující svět a jeho přeměny. Marxovy a Weberovy koncepce nejen okouzlovaly intelektuální pronikavostí, ale poskytovaly lidem celkovou orientaci v soudobém světě. Velké teorie byly zároveň jakýmsi více nebo méně zjevnými ideologiemi v tom smyslu, že se vyslovovaly pro určitý typ společenské organizace, varovaly před jistými nebezpečími, propagovaly určité instituce a odsuzovaly jiné. Byla to tudíž sociologie humanisticky orientovaná a morálně angažovaná [viz tamtéž: 10–13].

Známou Millsovu charakteristiku „velké teorie“ a abstraktního empiricismu, obsaženou v *Sociologické imaginaci*, považuje Wesołowski za vědomě tendenční a přehnanou. Podle polského sociologa ji nelze považovat za totální negaci těchto dvou škol. Mills si velmi dobře uvědomuje potřebu pracného sběru důvěryhodných statistických dat i potřebu metodologické reflexe týkající se způsobů výzkumných postupů. Doceňuje závažnost práce na pojmové síti i snahu jasně vymezit úroveň abstrakce, na níž se badatel pohybuje. To, na co Mills v obou školách útočí, je skutečnost, že přehlížejí podstatné problémy současnosti a vyhýbají se angažovanému postoji.

Mills spojuje své naděje s „třetím táborem“, kam řadí i sebe. Správně pěstovaná sociologie může mít podle něho vysvětlující i léčebnou moc a její význam může

dokonce překročit sociologické hranice. Humanisticky orientovaná společenská věda se může a musí stát „společným jmenovatelem“ intelektuálního života naší doby, a tím se přerodit ve „veřejnou sociologii“. To znamená, že bude s to ukazovat souvislosti mezi celospolečenskými problémy a starostmi jedince a že bude základem úsilí o nejlepší organizaci společenského života.

Abyste se dosáhlo takového stavu, musí být splněna řada podmínek, o jejichž vytvoření Mills právě bojuje. Na základě celku Millsova díla se dá podle Wesołowského soudit, že jde o tři hlavní podmínky. Pokud jde o sociology, je třeba, aby skoncovali s „abstraktním empiricismem“ a se zformalizovanou teorií. Veřejnost musí opustit stav politického indiferentismu. A konečně politikové musejí skoncovat s manipulátorským postojem a s neodpovědným výkonem moci.

První podmínkou se podle Wesołowského Mills zabýval v *Sociologické imaginaci*, v *Mocenské elitě* kritizoval systém politických institucí i lidí stojících v jejich čele a v *Bílých límečcích* se obracel proti indiferentismu a jeho strukturálním zdrojům [viz tamtéž: 14–15].

Wesołowski připomíná, že ve 20. letech Julien Benda ve své slavné *Zradě vzdělanců* útočil na lidi pera za to, že místo aby sloužili ideálu čisté pravdy, začali posluhovat bůžku politiky. Vstoupili do politických sporů a začali zdůvodňovat politické programy. Mills Bendovu výtku obrací. Od intelektuála vyžaduje uvědomělý a rozhodný vstup do politiky. Intelektuál má být ideovým a politickým svědomím společnosti. Vůči řadovým občanům nejsou jeho požadavky tak náročné. Chce pouze, aby nebyli úplně pasivní, aby hledali politickou pravdu o své době a o svém osudu. Chce v nich probudit odvahu vyjadřovat svůj názor.

Mills byl podle Wesołowského kritickým intelektuálem, jehož hlavní snahou bylo poznat anatomii soudobé společnosti. Nebyl však specialistou na konstruování programu praktického jednání. Do takového úkolu se ostatně často ani nepouštěl. Proto jeho představy o praktických cestách k vytvoření podmínek rozkvětu „veřejné sociologie“ i všeobecné angažovanosti nejsou tak jasné jako jeho kritika současného stavu. V tom podle Wesołowského spočívala jeho slabost, na kterou často poukazovali i ti, kteří s ním sympatizovali [viz tamtéž: 15–16].

Z reprodukce Wesołowského názorů na Millsovo dílo je tedy zřejmé, že i tento polský sociolog dospívá k obdobnému hodnocení jako Bauman. Oceňuje kritickou část Millsových prací, skepticky se však staví k praktickým návrhům na změnu existující společenské situace.

V souvislosti s informací o ohlasu Millsova díla v Polsku stojí za zmínku ještě jedna důležitá a ze sociologického hlediska zajímavá skutečnost. Na rozdíl od Československa, které Mills nikdy nenavštívil, v Polsku pobýval dvakrát, a to v roce 1956 a 1959. Jak se můžeme dočíst v nedávno vydané knize rozhovorů Keitha Testera se Zygmuntem Baumanem *O užitečnosti pochybování* [Bauman, Tester 2003], při druhém pobytu měl Mills v Polsku také přednášky, v nichž využil i některých myšlenek ze *Sociologické imaginace*. Z kontextu rozhovoru vyplývá, že šlo o kapitoly nazvané *O rozumu a svobodě* a *O politice*.

Bauman při této příležitosti podává svědectví, že Mills byl tehdy ve Varšavě přijímán se smíšenými pocity. Jedni v něm spatřovali sociologa, který byl blízký jejich

idejím a snahám, druzí, nadšeni vším, co se dělo v americké sociologii, byli zaskočení a konsternováni. Mills totiž podle Baumana tuto obdivovanou americkou sociologii nereprezentoval. Naopak, byl nemilosrdným kritikem tehdejších amerických akademických poměrů i jejich čelných představitelů. Z tohoto hlediska byl jakýmsi „deviantem“, o to nepříjemnějším a nebezpečnějším, že z těchto poměrů pocházel a velmi dobře je znal.

Nebylo proto podle Baumana nic divného na tom, že jeho tehdejší kolegové, kteří se právě chystali díky Rockefellerově či Fordově nadaci na studijní cesty do USA, považovali Millse za šířitele nákazy. Méně kontroverzní myslitelé, takoví jako Paul Lazarsfeld nebo Leon Festinger a mnoho dalších, byli přijímáni s bezvýhradným nadšením. S Millsem to však bylo jinak.

Ti, kdož se Millsovi zdaleka vyhýbali, protože chtěli zůstat loajální vůči USA, nacházeli podle Baumana nechtěné spojence mezi lidmi, kteří se chovali stejně proto, že byli loajální vůči tehdejšímu politickému systému v Polsku. Naproti tomu Bauman a jeho podobně smýšlející kolegové, kteří usilovali o humanizaci polské varianty socialismu, nacházeli v *Sociologické imaginaci* i v *Mocenské elitě* příběh vlastních starostí a závazků. Nezamýšleli se nad tím, komu zvoní ona konkrétní hrana. Bauman dodává, že z Millsových děl se mnohému naučil, a to vůbec ne především o Americe. Strážci režimu panujícího v Polsku si dobře uvědomovali, proč čelný kritik americké elity musí být považován za nežádoucí osobu.

Poté Bauman vypráví příhodu, která podle jeho mínění dobře ilustruje příčiny, jež sociálním kritikům z různých světových stran ztěžovaly vzájemné pochopení. Během Millsova pobytu ve Varšavě zkritizoval totiž Gomulka ve svém rozhlasovém projevu esej Baumanova přítele Leszka Kołakowského. V Baumanově prostředí to vyvolalo veliké obavy, neboť po takovémto vystoupení hlavního představitele tehdejší moci se daly očekávat ty nejhrošší postihy. Naproti tomu Mills byl u vytržení a prohlášoval, že jsme šťastlivci a máme důvody k radosti, když vůdce státu polemizuje s filozofickými traktáty. Jestliže totiž on něco napíše, pak – jak prohlásil – nikdo z vedoucích politiků si toho vůbec nevšimne [viz Bauman, Tester 2003: 39–41].

Výčet několika reprezentativních ohlasů Millsova díla, zejména pak *Sociologické imaginace*, mezi našimi a polskými sociology v 60. letech uzavřeme již výše zmíněným Sochorovým doslovem z roku 1968. Tato třicetistránková studie byla v té době u nás zatím nejrozsáhlejší a také nejobsáhlejší analýzou Millsova života a díla. Od ostatních námi uvedených příspěvků k millsovské problematice se liší mj. hlavně tím, že hodně pozornosti věnuje vztahu Millse k sociologii vědění.

Hned v úvodu doslovu vyslovuje Sochor názor, že „*Sociologická imaginace* se patrně setká s větším zájmem odborných i laických čtenářů než kterákoli jiná původní i přeložená sociologická publikace vydaná u nás v poslední době“ [Sochor 1968: 193]. Tato předpověď se nenaplnila. Nikoli však proto, že by její autor vycházel z mylných předpokladů, ale proto, že se zásadně změnil sociální a politický kontext, v němž se u nás kniha v roce 1968 ocitla, což nemohl autor doslovu při jeho psaní tušit. Bouřlivý politický vývoj v roce 1968 odsunul diskusi o základních tématech Millsovy knihy do pozadí. Sociologové i celá společnost řešili úplně jiné, mnohem naléhavější a zcela praktické otázky a tzv. normalizace, již byla nakonec tato vývojová etapa uzavřena,

už vůbec nebyla příznivá tomu, aby se smysluplná diskuse o Millsově knize mohla rozvinout. To, že *Sociologická imaginace* po svém vydání nebyla např. recenzována v *Sociologickém časopise*, je z tohoto hlediska velmi příznačné a dostatečně výmluvné. Kniha, která by za normálních okolností určitě sehrála tu roli, kterou jí předpověděl Sochor, zůstala tak bez širšího ohlasu. Neplatí to ale pouze o ní, nýbrž ze stejných důvodů i o několika dalších publikacích vyšlých v letech 1968–69.

Význam *Sociologické imaginace* je podle Sochora dán tím, že představuje ojedinělý pokus o kritickou sebereflexi sociologie, úvahu o poslání sociologie v sociálním životě, o jejích rolích, cílech a smyslu, pokus o založení sociologie sociologie. Závažnost Millsova spisu je přitom vystupňována tím, že se v tomto případě nad sociologií kriticky nezamýšlí její odpůrce, nýbrž její vášnivý stoupenec, člověk, jemuž se sociologie stala povoláním a životním posláním, v pravém slova smyslu a bez nadsázky i osudem, ani filozof, který se nezabývá sám empirickým sociologickým výzkumem a ryze teoreticky pouze zkoumá jeho skutečné či domnělé meze, nýbrž vědec, který měl za sebou velkou zkušenost v empirickém bádání a absolvoval léta praxe ve výzkumném „provozu“ moderní empirické sociologie. Je ovšem pochopitelné, že při tomto svém pokusu o sociologickou analýzu americké sociologie musel narazit na mnoho nepřijemných skutečností a otfást mnoha iluzemi, které bývají drahé jak vědcům, tak laické veřejnosti. Řekl všelicos impertinentního o skutečné roli sociologie a různých sociologických směrů, což se vždy dotýká badatelů, kteří se domnívají, že nesledují nic jiného než zájem vědy a vědecké pravdy. Otfásl však také bolestně iluzemi u veřejnosti, která se domnívá, že sociologie a od ní očekávané zvědečtění sociálního života povede lépe než jiné prostředky, které již zklamaly, k nastolení panství rozumu a svobody [viz tamtéž: 193–194].

Mills se svou knihou podle Sochora dotkl prostě mnoha fetišů a při obecném obsahu problémů, nad nimiž se kriticky zamýšlí, vyvolal i prudké reakce: zcela odmítavá stanoviska právě tak jako hnutí za „novou sociologii“ a pozitivní reakci u nonkonformistické intelektuální mládeže, která u něho hledá východisko pro program sociálních změn, který by čerpal z originálních amerických zdrojů [viz tamtéž: 194].

Sochor konstatuje, že svým způsobem vyvolala *Sociologická imaginace* protichůdné reakce i u nás před svým českým vydáním, a to ve formě fámy, která ji předcházela:

1. Někteří v ní viděli a budou vidět zdroj a plodný podnět k tomu, aby naše domácí sociologie zavčas reflektovala svou společenskou roli a své poslání a aby se v našich podmínkách nestala v jiné formě tím, čím je americká sociologie, kterou Mills kritizuje. Sochor zde měl patrně na mysli dvojí nebezpečí, které bylo u nás s překotným, spíše kvantitativním než kvalitativním rozvojem sociologie zhruba od poloviny 60. let spjato. Jednak nebezpečí, že výsledky dílčích empirických výzkumů, zejména z oblasti sociologie práce, průmyslu a podniku a dále z oblasti sociologie politiky, se v rukou stávajících elit postupně stanou nástrojem, jak lépe a sofistikovaněji manipulovat se zaměstnanci a občany, a tím přispějí k oddálení nebo přímo ke zmaření potřebných podstatných změn v řízení ekonomického a politického života tehdejší socialistické společnosti. A dále nebezpečí, že někteří sociologové, jichž se v uvedené době bez dostatečné předběžné přípravy vyrojilo poměrně velké množství, a také široká veřejnost budou spatřovat v sociologii,

jež se tehdy stala dokonce módní disciplínou, jakýsi všelék, který postupně pomůže odstranit všechny letité problémy a rozpory společenského života.

2. Jiní, vedeni zřejmě starostí o rozmach sociologie a obavou, aby nebyla přehnanou kritikou brzděna a zdržována dříve, než se opravdu rozvine, vyslovují podle Sochora názor, že Mills může posílit konzervativní, odmítavý postoj k empirické sociologii, jenž byl svého času velmi silný a není dosud plně překonán. Spojují s Millsovou *Sociologickou imaginací* mezinárodní i domácí tendence k „sociologickému nihilismu“ [viz tamtéž: 194]. V tomto případě má Sochor na mysli výše zmíněnou kritiku Klofáčovu a Tlustého.

Sochor obsáhle doslova cituje Klofáčovy a Tlustého výhrady k Millsovi a reaguje na ně v několika bodech:

1. Nesouhlasí s tvrzením, že se u Millse neustále setkáváme s literárními paradoxy, mnohoznačnými povšechnými prohlášeními, frázemi o odcizení a sebeodcizení. Klade si otázku, co máme chápat pod literárními paradoxy, a na základě ryze empirického počítání dokazuje, že termín odcizení a jeho odvozeniny se v celé knize objevují pouze třináctkrát. Tento termín nepatří pochopitelně podle Sochora k běžnému slovníku empirické sociologie. Pro Millse je odcizený člověk „usměvavý robot“, manipulovaný člověk, který podlehl seberacionalizaci, a systematicky tedy reguluje své jednání, impulzy, přání a myšlení v souladu s pravidly a zákony racionalizovaných organizací. Je to člověk, u něhož existuje hypertrofní adaptace na sociální organizaci, jejíž vůdčí principy nejsou založeny v individuálním svědomí a nezávislém rozumu jednotlivce a jejíž racionalita je racionalitou bez rozumu, a tedy bez svobody. Pojem odcizení bývá kompromitován neodpovědnou a polo-vzdělanou publicistikou, u níž často hraje úlohu slovo, které nahrazuje znalost věci. Ale u Millse je součástí, nikoli náhražkou teoretické analýzy. Sochor správně poznamenává, že pojem odcizení se těžko někdy stane kategorií uzpůsobenou potřebám exaktního empirického sociologického výzkumu a že bude právě tak verifikovatelný ve smyslu moderní pozitivistické teorie vědy jako běžné kategorie, s nimiž pracuje empirické bádání. Vznikl na půdě filozofie a nemůže ji nikdy plně opustit. To však neznamená, že je nadempirickou veličinou. Proto je také přijatelný pro empirického sociologa, jakým byl Mills.
2. Je přinejmenším nedorozuměním podezírat Millse z nihilistického postoje vůči empirické sociologii. Nebyl odpůrcem metod empirického výzkumu. Rozlišoval však striktně mezi empirickými metodami, které přijímal, a metodologií „abstraktního empiricismu“, kterou kritizoval a odmítal. A to z těchto důvodů: a) Považoval za falešný předpoklad o additivním charakteru sociologického poznání, tj. domněnku, že postupnou sumarizací dílčích výsledků vznikne adekvátní obraz společenského celku. b) Považoval za neoprávněné ztotožňovat formální exaktnost sociologických výzkumů s jejich vědeckostí a informace, jež jsou výsledkem dílčích šetření, s vědeckou pravdou. c) Při veškerém svém pozitivním postoji k empirii se domníval, že pojmy a ideje sociologa určují i jeho postoj při výzkumu faktů.
3. Je jistě možné Millsovi vytýkat, že neprovádí detailní analýzu sociologických směrů, které odmítá, že zjednodušuje obraz soudobé americké společnosti a že své vlastní koncepce nerozvádí a dostatečně nesystematizuje. Ale *Sociologická imaginace*

není podle Sochora ani akademická monografie, ani školská učebnice. Je to esej, a dokonce snad i sociologický pamflet. Jestliže si uvědomíme tento jednoduchý fakt, jeví se nám vlastnosti této knihy v jiném světle. „Velká teorie“ a „abstraktní empiricismus“ zde vystupují jako ideální typy sociologických tendencí, které Mills odmítá, a autoři, s nimiž polemizuje nebo které snad jen napadá, jako personifikace těchto ideálních typů sociologické teorie a sociologického vědeckého provozu.

4. Esaj jako autonomní forma, situovaná mezi filozofii, vědu a literaturu, kterou Mills pro *Sociologickou imaginaci* zvolil, sehrál v rozvoji teoretického myšlení významnou a často průkopnickou roli; v dějinách existovalo mnoho velkých vědeckých duchů, kteří své novátorské myšlenky sdělovali právě touto formou. Esaj ovšem nemá v rozvoji teoretického myšlení funkci systematizující, ale stimulující. Neusiluje o hotové odpovědi, ale klade znepokojivé otázky. Viděna z tohoto zorného úhlu vystupuje *Sociologická imaginace* jako průkopnické dílo, jež otřásá zfetizizovanými a ustrnulými hodnotami a pseudohodnotami a klade nepřijemné otázky, s nimiž se musí každý sociolog vyrovnat. Nemá smysl ji klást do protikladu k předchozím Millsovým knihám, protože je logickým vyústěním Millsovy sociologické kritiky americké civilizace [viz tamtéž: 197–199].

Zdá se, že tyto Sochorovy výhrady ke Klofáčově a Tlustého kritice Millsovy *Sociologické imaginace* byly oprávněné. Vzniká otázka, čím asi bylo způsobeno, že Klofáč s Tlustým hodnotili Millse tak příkře a dá se říci až neobjektivně, což se podle mého mínění vymykalo celkovému tónu obou svazků jejich *Soudobé sociologie*, která jinak ve své době znamenala pro naši sociologii velký přínos.

Jakkoli si nemohu činit nárok odpovědět na tuto otázku s jistotou a vyčerpávajícím způsobem (a není to ani hlavním cílem tohoto příspěvku) a jakkoli se při pokusu o její dílčí zodpovězení mohu pohybovat pouze v oblasti hypotéz, domnívám se, že zde sehrály roli tři okolnosti.

Předně se nemohu ubránit dojmu, že oba autoři se soustředili pouze na některé části Millsovy *Sociologické imaginace*, tj. na 2. a 3. kapitolu, ty ve své kritice příliš exponovali, což v jejich očích zkrátilo celkové vyznění i význam tohoto Millsova díla.

Za druhé, a na to částečně poukázal ve své polemice i Sochor, *Sociologická imaginace* vstupovala u nás do jiného kontextu stavu a vývoje sociologie, než byla koncem 50. let situace americké sociologie. Československé sociologii v polovině 60. let rozhodně nehrozil útek od velkých problémů doby k rutinnímu výzkumu a samoučelnému zájmu o čistou metodologii. Československá sociologie naopak trpěla nedostatkem empirických dat získaných výzkumnými metodami propracovanými na Západě a Klofáč s Tlustým mohli mít oprávněné obavy, že Millsova kritika bude u nás zneužita odpůrci empirických sociologických výzkumů, které se jevily v dané době velmi potřebné. Je pravda, že k tomu na počátku 70. let skutečně došlo, zejména v souvislosti s normalizační kritikou empirických šetření prováděných v druhé polovině 60. let především týmem Pavla Machonina, zabývajícím se rozsáhle a u nás průkopnický sociální stratifikací československé společnosti. Místo poněkud příliš globalizující kritiky Millse mohli však snad Klofáč s Tlustým spíše upozornit, že mnohé z Millsovy kritiky empiricismu je v kontextu americké sociologie oprávněné, zatímco u nás se zatím potýkáme spíše s opačnými problémy.

Konečně za třetí se zdá (a to bude asi nejdůležitější), že v polovině šedesátých let byl Klofáčovi a Tlustému bližší Parsonův funkcionalismus než Millsův konfliktualismus. Spatřovali v něm zřejmě vhodnější teoretický i metodologický nástroj analýzy nálehavých otázek tehdejších společností, a to nejen kapitalistických, ale i socialistických. Millsova kritika Parsonse se jim proto jevila jako příliš radikální, neobjektivní až nihilistická, nenacházející v názorech tohoto autora jakékoli racionální jádro. Rozsah reprodukce a rozboru Parsonsovy teorie, který je jí v *Soudobé sociologii I* věnován, je svědectvím toho, jaký význam jí patrně oba autoři připisovali. V tom se tudíž lišili od těch, kteří se přikláněli spíše ke konfliktualismu, a z toho také plynula jejich až jednostranná kritika Millse.

Literatura

- BAUMAN, Z. 1964. *Wizje ludzkiego świata*. Warszawa: Książka i Wiedza.
BAUMAN, Z. – TESTER, K. 2003. *O pożytkach z wątpliwości*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!
JODL, M. 1966. „Sociolog humanista“, s. 5–21. In: Mills, C. W., *Mocenská elita*. Praha: Orbis.
KLOFÁČ, J. – TLUSTÝ, V. 1965. *Soudobá sociologie I*. Praha: Nakladatelství politické literatury.
MILLS, C. W. 1966. *Mocenská elita*. Praha: Orbis.
— 1968. *Sociologická imaginace*. Praha: Mladá fronta.
— 2002. *Sociologická imaginace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
SOCHOR, L. 1968. „C. Wright Mills a sociologie sociologie“, s. 193–222. In: Mills, C. W., *Sociologická imaginace*. Praha: Mladá fronta.
WESOŁOWSKI, W. 1965. „Białe kołnierzyki i ich autor“, s. 9–40. In: Mills, C. W., *Białe kołnierzyki*. Warszawa: Książka i Wiedza.

The Response to Mills' *The Sociological Imagination* in Czech and Polish Sociology of the 1960s

Summary

The main impulse behind the writing of the article was the new Czech edition of Mills' *The Sociological Imagination* (2002). The article provides an account of the context in which Mills' work appeared and was read here and for comparative purposes in Poland in the 1960s, which was a very important period for the development of sociology in both countries. The author believes that the article may enable the younger generation of our sociologists to compare the reception of Mills' book in the Sixties with the way it appears today. Such a comparison can be very interesting and instructive in many respects, and may also inspire thoughts on the fate of important sociological works at different stages in the development of sociology and in different national sociological traditions.